

TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 39, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 04.10.2024

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 11.11.2024

Sayfa / Page:16-25

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Prof. Dr. Kadriye TÜRKAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve

Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

ktturkan@gmail.com

19. YÜZYIL ÂŞIK ŞİİRİNDE HALK HİKÂYESİ İLE ÖZDEŞLEŞEN MOTİFLERE YAPILAN GÖNDERMELER

Öz

Halk hikâyeleri, sözlü nesir anlatıların zengin ve çok boyutlu türlerindedir. Dede Korkut hikâyelerinin akabinde 16. yüzyıldan itibaren âşıklar tarafından tasnif edilip anlatılmaya başlayan hikâyeler nazım-nesir birlikteliğinden oluşmaktadır.

Halk hikâyeleri, âşıklar tarafından epizot sırasına uygun olarak tasnif edilirken epizot ve epizot sırası da sözlü kültür ortamının bir özelliği olarak benzerlik arz eder. Genellikle hikâyelerde aşk ve kahramanlık konusu işlenir. Aşk konusunu işleyen halk hikâyelerinde epizot sırası gibi motifler arasında da -dağa ve çöle gitme, güzellik, kavuşamama vb.- ortaklıklar gözlenir. Halk hikâyelerinde ortaya çıkan motif zenginliğinin yanı sıra bazı hikâyelerde bir veya birkaç motifin sadece o hikâyeye özel olduğu görülür.

Çalışmada aşk konusunu işleyen halk hikâyeleri arasında bulunan Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha ve Kerem ile Aslı hikâyeleri gözden geçirilerek bu hikâyelere özgü -dile düşme, güzellikle doyurma, dış çektirme, vb. - motifler tespit edilmiştir. Daha sonra 19. yüzyıl âşık tarzı şiir geleneği temsilcisi âşıkların şiirleri incelenerek ilgili motifin manzumelere nasıl yansıdığı üzerinde durularak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Motif, metinlerarası, gönderme, aşk, şiir.

REFERENCES TO MOTIVES IDENTIFIED WITH FOLK STORIES IN 19TH CENTURY ASHIK POETRY

Abstract

Folk stories are a rich and multidimensional genre of oral prose narratives. Following the Dede Korkut stories, the stories that began to be classified and told by minstrels since the 16th century consist of a combination of verse and prose.

While folk stories are classified by the ashiks in accordance with the order of episodes, the episode and episode order are similar as a feature of the oral culture environment. The folk stories deal with the subject of love and heroism. In folk tales dealing with the subject of love, commonalities are observed between motifs such as the order of episodes - going to the mountains and the desert, beauty, not being able to meet, etc. In addition to the richness of motifs that appear in folk stories, it is seen that in some stories one or more motifs are specific to that story.

In the study, the stories of Leyla and Mecnun, Yusuf and Züleyha and Kerem and Aslı, which are among the folk stories dealing with the subject of love, are reviewed and the specifics of these stories - falling into disrepute, being satisfied with beauty, having teeth pulled, etc. - motifs have been identified. Then, the poems of the ashiks who are representatives of the 19th century ashik style poetry tradition are examined and evaluated by focusing on how the relevant motif is reflected in the poems.

Key words: Motif, intertextual, reference, love, poetry.

Giriş

Âşık tarzı edebiyat, şiir ve halk hikâyelerinden müteşekkil olup halk hikâyeleri, şiire zengin malzeme sunar ve âşık şiiri içerisinde metinlerarası çerçevede yer alır. Âşıklar şiir söylemenin yanında hikâye tasnif ederek bilinen halk hikâyelerini çeşitli meclislerde anlatan sanatçılardır. Kökü destan devrine kadar uzanan ve Dede Korkut Hikâyelerinin akabinde ortaya çıkan halk hikâyeleri nazım¹-nesir birlikteliğiyle tasnif edildiği ve anlatıldığı için bunu yapabilmek tahkiye kadar Boratav'ın "nazım kısmı olduktan sonra hikâye var demektir. Vakayı teşkil eden nesir kısmını ana hatlarıyla tespit, hikâyeci için kolay bir şeydir. Ona vüsat vermek ise zaten sanatının icap ettirdiği bir maharettir" (Boratav, 1988: 95) şeklinde ifade ettiği üzere şiir söyleme yeteneği de gerektirmektedir. Her ikisinin de yaratıcısı âşık olduğundan, şiir² ile hikâye birbirine geçmiş bu birliktelik, ödünçleme boyutunda da her iki türü fazlasıyla etkilemiştir. Âşıkların hikâye ile olan bu yakın temasları, şiir söylerken de son derece etkili

¹ Manzum parçaların form ve şekline gelince, bunlar Türk terminolojisi ile türküler yani halk mahsulü şiirlerdir. Dil, kafiyeye ve yapı, bunu teyit eder. Yani bu manzumeler, Arap-Acem'in, klasik ve uzunluğa göre hesaplanan kemmi veznine uygun inşa edilmiş edebî bir mahsul olmaktan uzaktırlar, bilakis, biz burada Türklerin, mısraı hecelere ve akzent'lere göre hesaplanan halk şiiri karşısındayız (Spies 1941: 39). Halk hikâyeleri içindeki türküler, yukarıda başka vesilelerle temas ettiğimiz ve bundan sonra gelecek bahiste üzerinde duracağımız gibi düpedüz halk şairleri eserleridir. Hikâyelerin içindeki şiirler halk şairlerinin eserleri olduğuna göre, bunların sanat değerleri şairine göre değişir. Onun içindir ki mesela Kerem, Kurbanî, Âşık Garip gibi, ustaların tasnifi olan hikâyeler, bunlar derecelenirken en önde yer alır; çünkü bunlar hem maceralarıyla canlı ve vüsatlı, hem de şiirleriyle tam usta mahdır (Boratav 1988: 92-93).

² Halk hikâyelerinin içinden ayrılıp ya halk türküsü olarak yayılan yahutta okunmak üzere cönlere geçen parçalar hep böyle lirik değeri yüksek olanlardır (Boratav 1988: 93).

olmuş ve halk hikâyelerine ait motifleri³ şiirlerinde sık sık kullanmışlardır. Ayrıca âşıklık geleneği içerisinde var olan usta-çırak ilişkisi neticesinde, çırak kendisine ait eserleri söyleme yetkinliğine ulaşıncaya değin usta malı söyleyerek kendini yetiştirir ve tarzını oluşturur (Günay, 1999: 24). Bu bağlamda âşıkların kendilerinden önceki âşıklarla ve onların eserleriyle metinlerarası boyutta doğrudan veya dolaylı şekilde ilişki içerisinde olması söz konusudur.

Metinlerarasılık açısından halk hikâyeleri, halk anlatıları arasında önemli bir yere sahip olup halk edebiyatının hemen bütün türleri arasında gözlenen motif, tip ve konu alışverişine istinaden geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde ortaoyunu ve gölge oyununda; modern Türk edebiyatında şiir⁴, roman gibi pek çok türde ele alınarak farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Tam tersi diğer halk yaratmaları; destan, efsane, masal, atasözü, deyim, bilmece ya da halk şiirinin bütün çeşitlerine de halk hikâyeleri içerisinde tesadüf etmek mümkündür.

Âşık şiirinin menşei itibarıyla ilk yaratıcıları ve icracıları olan şaman, kaman, oyun, baksı gibi adları olan kişiler, Köprülü'nün ifadesi ile "halk şâir- musıkışinâsları hatta hikâyeci'leri sayabileceğimiz bu Baksılar" (Köprülü, 1989: 67) sadece şiir söylemediği, bakıcılığın yanında hikâyeye icralarında bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Müslüman olan Kırgızlar'da, yahut Türkmen'lerde *baksı-bahşı*'nin yeri çok önemlidir. Kopuz'u yahut herhangi şekilde bir sazı elinde olduğu halde, yeni mevzular üzerine hemen şiirler tanzim veya eski Baksılar'ın halk arasında yayılan şiirlerini okuyan bu adamlar-Anadolu ve Azerbaycan Türkleri'ndeki Âşıklar gibi –bir mevki sahibi olmamakla beraber, bakıcılık ve ufak mikyasta sihribazlık da ederler, bilhassa kış geceleri, eski efsanelerin kalıntılarında kahramanlık hikâyelerine, Batur (Bahadır)'lar menkabelerine, Oğuz Han menkabesine ait şiirler terennüm ederler; halka mazisini hatırlatan, cedleri ile son nesiller arasında bir bağlılık teşkiline sebep olan bu eserlerden başka, günlük hayatın hadiseleri de Baksılar'a bir mevzu olabilir (Köprülü, 1989: 66).

Tıpkı F. Köprülü gibi G.Nioradze de hikâyeci olarak şamanları işaret etmekte "Uzun Sibiryâ gecelerinde, Şamanlar halka iyi vakit geçirten sanatçı durumundadırlar. Yeniseyliler, Şamanların ses ve hareket virtüözü olmalarına çok değer verirlerdi. Onların ses ve hareketlerle hikâyeler anlatmalarını ve çeşitli kişileri canlandırmalarını severlerdi" (Nutku, 1997: 10) tespiti bunu açıkça desteklemektedir.

Nitekim yüzyıllar içerisinde şamanın öne çıkan iki icrası şiir ve hikâyeye, şamandan-ozana, ozandan-aşığa bir dönüşüm çizgisini izleyerek aşığa geçmiştir.

Âşıklar sadece saz eşliğinde manzum eserlerini sunmakla yetinmezler. Şiirlerin arasında dinleyicilerle sohbet ederler. İyiliği, doğruluğu tavsiye eden nasihatlerde bulunurlar; fıkra anlatırlar, başlarından geçmiş herhangi bir olayı dinleyicilere naklederler. Böylece âşık ile dinleyiciler arasında sağlam bir diyalog kurulmuş olur. Âşıklar bazen de bir halk hikâyesi örneği verirler. Âşık fasıllarında anlatılan hikâyeler, genellikle Kerem ile Aslı, Emrah ile Selvi, Âşık Garip gibi klasik halk hikâyeleri veya Köroğlu gibi kahramanlık hikâyeleridir (Düzgün, 2004: 202).

Ayrıca âşık edebiyatı geleneği içerisinde bir aşığın, usta âşık olarak kabul görmesi için "bade içme, çırak yetiştirme, mahlas alma, atışma, muamma asma ve indirme"nin yanı sıra, "hikâyeye tasnif etme" özelliğine de sahip olması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla

³ Badeli âşıklardan sadece Âşık Garip vuslata ermiştir. Bu durum telmih olarak pek çok halk şairinin şiirinde konu edilmiştir (Türkmen 1995).

⁴ Divan şiiriyle halk şiirini birbirine yaklaştıran en önemli ortaklıklardan biri, her ikisine de hem anlatı hem imge düzeyinde zengin malzeme sunan kıssalar ve dinsel hikâyelerdir. Bkz. (Gökalp-Alpaslan 2009: 448).

kadar âşıkların geleneğe sadık kaldıkları; Bayburtlu Zihnî, Âşık Şenlik, Ruhsâtî, Meslekî, Sümmânî, Âşık Nuri Çırağî, Müdâmî, Mevlut İhsanî, Mustafa Ruhanî, Şeref Taşlıova, vb. gibi pek çok ismin şiirlerinin yanında hikâye musannifî ya da anlatıcısı olarak öne çıktığı, ün kazandığı şiirlerinde az ya da çok halk hikâyesi kahramanlarına ya da motiflerine yer vermek suretiyle kişi, olay ve duruma telmih (gönderme) yaptıkları gözlenmektedir.

Âşık tarzı gelenekte tasnif edilen halk hikâyeleri arasında Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi Arap ve Fars kaynaklı hikâyeler, Yusuf ile Züleyha gibi kutsal kitaplardan alınanlar ve Türk coğrafyasından derlenen Kerem ile Aslı vb. hikâyeler yer almaktadır. Âşıklar şiirlerinde işledikleri konu ile bağlantılı olarak halk hikâyelerinin çeşitli motiflerine sık sık telmihte bulunurlar. Bunun yanında hikâye ile özdeşleşen ya da sadece o hikâyeye ait olan motiflerde de mevcuttur.

Çalışmada halk hikâyeleri ile özdeşleşen ya da o hikâye ile anılan hikâyenin adı geçtiğinde ilk hatıra gelen motifler tespit edilerek bu motiflerin 19. yüzyıl âşıklarının şiirinde ne şekilde hayat bulduğu üzerinde durulmaktadır.

1.Leyla ile Mecnun

Vuslatsız bir aşkın konu edildiği Leyla ile Mecnun, Arap edebiyatında doğan bir hikâye olup oradan Fars⁵ edebiyata geçerek gelişmiş ve Türk edebiyatında Fuzulî ile zirve yapmıştır. Hikâye, İslami Doğu edebiyatlarında büyük ilgi gören bir aşk ve macerayı işlemektedir. Leyla ile Mecnun doğduğu yer olan Arap edebiyatında, “Mecnun ve Leyla”⁶, “Mecnunu Leyla” (Leyla’nın Mecnun’u) şeklinde anılırken Nizamî Leyla ismini Farsçalaştırıp Leylî yapar ve “Leylî vü Mecnun” şekline dönüştürür, zamanla isim Türk edebiyatına “Leylâ vü Mecnun” olarak yerleşir (Levend, 1959: 381). Halk Edebiyatı’na ise “Leyla ile Mecnun” olarak geçmiştir.

Leyla ile Mecnun hikâyesi günümüze gelinceye değin manzum veya mensur olarak ya da manzum-mensur birlikteliğiyle defalarca kez işlenmiş, Leyla ile Mecnun halk, divan ve batı tesirinde gelişen Türk şiiri olmak üzere, Türk şiirinin her üç sahasında konu itibariyle sevilen ve ele alınan bir hikâye olmuştur.

Türk halk hikâyeleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Leyla ile Mecnun, âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılmak suretiyle kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze ulaştırılmıştır. Bunların yanı sıra hikâye başta halk şiiri, diğer halk hikâyeleri, halk temaşası, mani, bilmece olmak üzere diğer halk edebiyatı türlerine⁷ de tesir etmiş ve malzeme sunmuştur.

1.1. Dile Düşme

Dile düşmek, halk hikâyelerinde dedikoduyu ifade için kullanılan bir deyim olup toplum tarafından olumsuz görülen bir iş ya da eylemden dolayı bir kimsenin hakkında, arkasından konuşulmasıdır. Bu deyim, aşk konusunu işleyen hikâyelerde ise aşığın, aşk yüzünde düştüğü kötü durumları anlatmak için kullanılır. Leyla ile Mecnun’da, kahramanlar içinde yaşadıkları toplumun kurallarına ve geleneğe uymayan davranışları nedeniyle toplum tarafından yargılanma ve ayıplanmaları sonucu isimlerinin kötü

⁵ Leyla ve Mecnun efsanesi, İran’da Deylemlerin egemenliği zamanında X. yüzyılın sonlarında *Kitâbü'l-Ağani* ile yayılmış, Kays ile Leyla’nın eserde yer bulan şiirleri halk arasında büyük ilgi uyandırdığı gibi, hikâyenin kahramanları da gerçek aşkın temsilcileri olarak edebiyata geçmiştir. Daha sonra, Gaznelilerle Selçuklular zamanında yazılmış olan şiirlerde de, Leyla ve Mecnun’un bu efsaneleşmiş aşkı birer mazmun halinde yer alır (Levend 1959: 11).

⁶ Çift kahramanlı aşk hikâyelerde erkek kahramanın adı istisnai durumlar hariç başta kullanılır.

⁷ Bilgi için bkz. (Şenocak 2000).

bir şekilde anılması “dile düşme” olarak tezahür eder. Bu durum sadece toplumun eylemini ya da eylemlerini tasvip etmediği şahıs boyutunda kalmaz, yakın çevresi ve aşkı da bundan nasibini alır. Bu bağlamda dile düşmek, etki alanı son derece geniş toplumsal bir kınanmadır. Bu kınanmalar yüzünden “insanlar hem çevrelerinden hem de dünyadan koparlar. Onlarda yaşama irade ve sevincinin yerini yokluk özlemi ve nefret duygusu alır. Burada iradeyi köstekleyen sosyal baskının büyük rolü vardır” (Kaplan 1996: 148).

Birbirindenlere⁸ muhkem muhabbet gösterüp
Halka rüsvay eyledi Mecnûn[u] Leyla-yı aşk (Tek, 2011: 437)

Dertli, Mecnun ile Leyla arasındaki aşkın ve muhabbetin onları halkın diline düşürdüğünü söyleyerek anıştırır. Nitekim Leyla'nın güzelliği Mecnun'u bütün dünyaya rezil etmiş, yüzyıllardır söylenen bir aşka sebep olmuştur. Aşkın duyulması ve dedikoduların artmasından sonra Leyla annesi tarafından okuldan alınır; eğitim hayatı sona erer, çadır gibi dar bir alanda yaşamaya mahkûm olur. Leyla'yı okulda göremeyen Mecnun'un sergilediği taşkın hareketler, dedikodunun artmasına, Leyla'nın mensup olduğu kabilenin bu nedenle Leyla'nın ailesine baskı yapmasına yol açar. Toplum baskısı ve dedikodu Mecnun'u çöle düşürürken Leyla'yı hayatı boyunca sürecek bir yalnızlığa iter.

Esirî der destan oldum dillerde
Niçe bir yanayım gurbet illerde
Dostum gelir derler gözüm yollarda
Mecnun müjde haberini duyamam (Yardımcı, 2000: 258)

Hekimhanlı Esirî, “dillere destan olmak” deyimini ile gurbet ve Mecnun'u aynı dörtlükte kullanarak suretiyle kendisi üzerinden Leyla ile Mecnun'un “dile düşme” motifine üstü örtülü bir gönderme yapmaktadır.

1.2. Göç

Leyla ile Mecnun'da, Mecnun'un babası Leyla'yı oğlu için istemeye gider. Ancak Leyla'nın babası Mecnun'un söylediği şiirlerle kızlarının adını yaydığını ve akli melekelerinin yerinde olmadığını bahane ederek isteği reddeder. “Leylâ'nın kabilesi Kays'ı Halife'ye şikâyet eder. Halife, Kays'ın Leylâ ile görüşmesini yasak eder. Takipte devam ederse öldürülesi için ferman gönderir. Kays inad edince, kabile başka bir yere göç eder. Bunu duyan Kays hemen Leylâ'nın diyarına koşar; yüzünü topraklara sürüp ağlar, dövünür” (Levend 1959: 3). Mecnun'un aşkında inat etmesi üzerine Leyla'nın kabilesi başka bir diyara göç etmek zorunda kalır.

XIX. yüzyıl âşık şiiri temsilcilerinden Bayburtlu Zihnî, hikâyedeki bu göçe gönderme yapan ender âşıklardandır.

Yıkılmış çadırların göç etmiş Leylâ
Vardım ki boş kalmış yâr otakları
Dağı mesken etmiş biçâre Mecnûn
Akıtmış gözünden kan ırmakları (Sakaoğlu, 1988: 84)

Dörtlükte, Leyla'nın kabilesinin Mecnun'dan duydukları rahatsızlığa istinaden yer değiştirmesinden yani göçünden bahsedilmektedir. Mecnun, Leyla'nın göç ettiği haberini alır almaz sevgilisinin bulunduğu yere gider ancak onu göremeyince kanlı gözyaşları döker.

⁸ Birbirine anlar.

1.3. Kuş Yuvası

Leyla ile Mecnun'da hikâyeye özgü motiflerden biri de Mecnun'un bakımsız saçlarına bir kuşun yuva yapmasıdır. Motifi, Türk edebiyatında ilk kullanan Celilî'dir. Fuzulî'de motif şöyle yer almaktadır: “Güvercin Mecnun'un derdini dinliye dinliye ona o kadar alışır ki, geceleri başına yuva yapar, gündüzleri de ona bekçilik eder” (Levend, 1959: 246). Bu nadide motif Seyrânî tarafından da kullanılmıştır.

Dönüp Mecnûn başına aşk-ı Leyla kuş gibi geldi
İşi Leylâ köyünün çöplerinden yuva yapmaktır (Kasır 1984: 294)

Seyrânî beyitte, Kays'ın Leyla'nın aşkıyla kendisini kaybedip çöle düşüşüne ve başına bir kuşun yuva yapmasına, benzetme yoluyla güzel bir gönderme yapmıştır.

2. Yusuf ile Züleyha

Semavi dinlerin kutsal kitaplarında yer alan *Yusuf Kıssası*, Eski Ahit'te (Tevrat ve Zebur) “Tekvin”, Bölüm 37-50 arasında geniş bir şekilde yer almaktadır. Yeni Ahit'te (İncil) “Elçilerin İşleri”, Bap 7'de, Hz. Yusuf'tan kısaca bahsedilmektedir. *Ahsenü'l Kasas* olarak adlandırılan Kur'an-ı Kerim kıssaları içerisinde özel bir yeri olan Yusuf Suresi, Mekke'de inmiştir ve 111 ayettir. Surede Hz. Yusuf'un hayatta karşılaştığı zorluklar ve bunlara sabır göstererek nasıl başarıya ulaştığı üzerinde durulmakta ve bu yolla inananlar için faydalı öğütler, önemli mesajlar aktarılmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de baştan sona tek bir konuyu anlatan yegâne sure budur.

Yusuf ile Züleyha ise klasik edebiyattan sözlü geleneğe geçmiş, kitabî bir hikâyedir. Bu açıdan *Kerem ile Aslı*, *Âşık Garip* gibi halk hikâyelerinden farklıdır. Hikâye⁹, kutsal kitaplardan yazılı edebiyata, daha sonra da sözlü geleneğe intikal etmiştir. Hikâye kahramanı Yusuf'un bir peygamber oluşu ve konunun dinî olması ise onu klasik edebiyattan doğan *Ferhat ile Şirin* ve *Leyla ile Mecnun* gibi halk hikâyelerinden farklı bir yere koymayı gerekli kılmaktadır.

Türkiye ve Türk dünyasında Yusuf ile Züleyha'nın çeşitli varyantları derlenmiş, yazma ve taş baskı metinler de yeniden basılmıştır. Türk dünyasında hikâye çeşitli formlarda kıssahanlar, destancılar ve usta masal anlatıcıları tarafından anlatılmaktadır.

Hikâyenin bizde yazma ve taş baskı varyantları yanında, sözlü gelenekten derlenmiş ona yakın varyantı bulunmaktadır. Türk dünyası halkları arasında ise Yusuf ile Züleyha hikâyesinin başta Başkurtlar ve Tatarlardan olmak üzere derlenmiş varyantlarının sayısı çok daha fazladır.¹⁰

2.1. Güzellikle Doymurma

Hz. Yusuf'un birçok kerametinden biri de cemaliyle açları doyurmasıdır¹¹. “Yusuf'un güzelliği yalnız Nil'in sularının çoğalmasına, bolluk gelmesine neden olmadı, aynı zamanda onun yüzü insanların gıdası oldu. Nikabını (yüz örtüsünü) açınca onun cemali acı çekenlere kuvvet oldu, gıda oldu. Cebrail ona ‘her ay bir kez kıra çık. Yüzünden nikabı kaldır. Mısırlılar sana bakıp cemalinle öyle büyülensinler ki otuz gün boyunca yiyecek içeceği unutsunlar’ der” (Settari 2014: 73). Kıtık bitene kadar Yusuf yüzünü

⁹ Ahmet Cevdet, *Kıssas-ı Enbiya için bkz.* (2000: 7-16)

¹⁰ Bilgi için bkz. (Daşdemir 2012)

¹¹ Karakalpak Varyantı, “Kıtık bitene kadar Yusuf cemalini halka gösterir, halk kendinden geçer, açlık hissetmez” (Daşdemir 2012: 115).

halka gösterir, halk Yusuf'un cemaline bakınca kendinden geçer; açlık hissetmez şeklindeki motif, 19. yüzyıl âşık şiiri temsilcilerinden sadece Kenzî'nin bir beyitinde ele alınmıştır.

Bâri gel üç günde bir göster cemâl-i pâkini
Mısırî hüsniyle doyurdu Yûsuf oldu ehl-i cû (Fedai 1993: 156)

Kenzî'nin beyiti, hikâyenin çok özel bir motifine göndermedir. Hz. Yusuf bir peygamber olması hasebiyle mucize ve keramet sahibidir. Kenzî, Yusuf'un kıtlıktan dolayı açlık çeken Mısır halkını yüzünü yani eşsiz güzelliğini gösterip doyurduğunu söyleyerek bu müstesna motifi anıtırır.

2.2. Koku

Hikâyede, Yakup'un uzun yıllar süren Yusuf hasreti ve bekleyiş çilesi, kardeşlerin kervanla Mısır'dan ayrılırken Yusuf'un onlara gömleğini¹² vermesi ile son bulur. Zira Yusuf'un gömleğinin kokusu, Yakup'a mesafeler ötesinden ulaşır¹³. Kur'an'da da yer alan bu motif için "Kervan (Mısır'dan) ayrılıp yola koyulunca babaları, yanında bulunanlara 'Eğer bana bunak demezseniz, inanın ki ben Yusuf'un kokusunu duyuyorum' dedi. Vallâhi sen hâlâ eski şaşkınlığın içindesin! Dediler" (Ateş 1980: 245) buyrulur. Yakup'un da bir peygamber olduğu dikkate alındığında hiçbir şey imkânsız değildir. Yusuf'un babasına gönderdiği gömlek, yola çıkar çıkmaz önce kokusuyla Yakup'un gönlüne dokunur, yerine ulaştığı anda ise Yakup'un ağlamaktan kör olmuş gözlerine şifa olur. "Hz. Yakup'un, Yusuf'un kokusunu uzaklardan alması, gömleğini yüzüne sürünce gözlerinin açılması gibi *Yusuf Kıssası*'nın hemen hemen bütün motifleri klasik edebiyatta konu edilmiştir. Bu şekilde, gerek mazmunların işlenişi, gerek telmihler ve istiareler vasıtasıyla yapılan göndermelerle kurulan ilişkiler ağı klasik şiirde 'Yusuf kültü' oluşturmuştur" (Türkdoğan 2011: 350) denilerek Hz. Yusuf etrafında bir kült teşekkül ettiği üzerinde durulmaktadır.

Âşık şiirinin 19. yüzyıl temsilcileri arasında yer alan Şem'î ilgili motife bir beyitte telmihte bulunur.

Gelince sıhhat beytül hazende ağladı gezdi
Peyam-ı bûy-ı Yûsuf-i tutyâyı çeşm-i Yakub'a (Halıcı, 1981: 69)

Şem'î, mısraları ile "Yusuf'un Yakup için gönderdiği gömlek kervanla yola çıkar. Kervan daha Kenan'a yaklaşmadan Yakup, Yusuf'un kokusunu alır" şeklindeki motife telmih yapmaktadır. Beyitte "hazen, peyam, buy, Yusuf, Yakup" kelimeleri özellikle motifi hatırlatmak için bir araya getirilmiştir.

3. Kerem ile Aslı

Kerem ile Aslı hikâyesinde, din farkı ve bunun âşıklar için aşılama engel oluşu ele alınmaktadır. Hikâyede Kerem ile Aslı'nın arasına, Aslı'nın babası Ermeni Keşiş'in dini taassubu girmiş; iki âşık yıllarca birbirinden ayrı, acı ve ıstırap dolu bir hayat geçirdikten sonra evlendikleri gece kavuşmadan dramatik bir şekilde ölmüştür. M. Kaplan hikâyenin teşekkülü ve kaynağı ile ilgili "araştırmacılara göre Kerem ile Aslı hikâyesi 17. yüzyılda teşekkül etmiş ve Anadolu'ya İran'dan gelmiştir. Hikâyenin metninde de bunu belirten kayıtlar vardır" (Kaplan, 1996: 159) tespitinde bulunur.

¹²Yıllardır baba hasretiyle yanıp tutuşan Yûsuf (a.s), işte bu iktidar yıllarında, kardeşleri vasıtasıyla babasının sağ olduğunu öğrenecek, önce öz kardeşi Bünyamin'i, sonra da babası Yakup'u Mısır'a getirecekti. Hz. Yakup'u Mısır'a getirmeden önce, ona gönderdiği üçüncü gömleğin Yûsuf kokusunu tâ uzaklardan alan babası, gömleği yüzüne sürecekti ve gözleri açılacaktı (Yıldız 2006: 96).

¹³Yakup seksen fersahlık uzaklıktan Yusuf'un gömleğinin kokusunu alıyorsa, bunun sebebi aşk kokusudur (Settari 2014: 133).

Anlatı taşıdığı özellikler bakımından değerlendirildiğinde, XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu ve Azerbaycan sahasında teşekkül ettiği varsayılan işlediği konu bakımından; ‘aşk’, boyut olarak ‘büyük’, oluşum şekli dikkate alındığında ‘yaşadığı rivayet olunan bir âşığın hayatı etrafında teşekkül etmiş’ bir hikâyedir¹⁴. “Gelenekteki rivayetlere göre yaşadığı kabul edilen Âşık Kerem adlı bir âşığın hayatı etrafında teşekkül etmiştir. Ancak Âşık Kerem’in bu hikâyeyi tasnif ederken gelenekte mevcut bir kara hikâyeyi ve şiirleri esas aldığı bilinmektedir” (Duymaz, 2001: 204). Hikâye sözlü ve yazılı kültür vasıtasıyla yayılmış, Türk dünyasının büyük bölümünde bilinir hale gelmiştir.

Hikâye, Türkiye dışında Türk dünyasında da ilgi görmüştür. Kerem ile Aslı’nın anlatıldığı coğrafyalardan biri olan Azerbaycan’da hikâye, halk kadar aydın kesim tarafından benimsenmiş, edebiyatın ve sanatın pek çok dalını etkilemiştir. Kerem ile Aslı, Türkmenistan’da, Irak (Kerkük), İran, Makedonya ve Bulgaristan’da yaşayan Türkler arasında da varyantlar halinde yaşamaktadır. Ayrıca hikâyenin Ermeniler arasında sevildiği ve Ermeni âşıklar tarafından anlatıldığı da bilinmektedir¹⁵.

3.1. Dış Çektirme

Kerem ile Aslı hikâyesinde “dış çektirme” motifi, hikâyenin benzerine az rastlanır, sıra dışı motiflerinden biridir. Yazma nüshada, hikâyenin başında kahramanlardan bahsedilirken ileriye hazırlık olarak “Meryem’in anası ‘dış çekici’, amcası Manuk sihirbazdır” (Elçin, 2000: 13) ifadesine yer verilir. Kerem, Aslı’yı bulmak umuduyla Kayseri’de dilenci kıyafetiyle gezerken tesadüf sonucu Aslı’nın bulunduğu evin önüne gelince dış çekici olan annesine, başı Aslı’nın dizinde otuz iki dişini çektirmekte sakınca görmez. Kerem’in bu sırada ağzı kan içinde kalır. Ağzını silmek için çıkardığı çevreden Aslı, Kerem’i tanır. Kerem dövülerek kapı dışarı edilir. Kerem çıkarken dua eder, duası kabul olur ve Aslı da ona sevdalanır. Halk hikâyelerinde “kahramanların başından geçmiş gibi görünen pek çok olayda olağanüstülükler vardır” (Alptekin, 1997: 19) şeklinde vurgulandığı üzere hikâyeye ait yazma nüshada, “Kıza gaflet gelir, uyur. Aşk dolusu verilir, sonra Hak dinini kabul edip Kerem’le birleşir. Kerem yedi yılda bendettiği Aslı’nın odasına çıktığı zaman elini yüzüne sürer sürmez otuz iki diş tekrar gelir”(Elçin, 2000: 15) denmektedir. Aslı için gözünü kırpmadan bütün dişlerini çektiren Kerem, belki de aşk uğruna çektiği sıkıntıların bir çeşit telafisi olarak kendisine bahşedilen bir mucizeyle dişlerine kavuşur.

Aşk-ı Mevlâ ile evvel iki şak oldu kalem
Lezzet-i aşk var ise mâyende âşık dem bu dem
Tâcu tahtı yâ niçin terk-itti İbrahim Etem
Dişlerin bir bir çıkarttı Aslı’ya yandı Kerem (Halıcı, 1981: 37)

Hikâyedeki dış çektirme motifi, 19. yüzyıl âşık tarzı içerisinde Âşık Şem’î’nin şiirinde hayat bulmaktadır. Şem’î’nin mısraları hikâyede Kerem’in, Aslı’yı görebilmek ve onunla mümkün olduğunca zaman geçirebilmek için Aslı’nın dişçi olan annesine otuz iki dişini birden çektirmesine açık bir göndermedir.

3.2. Ah Çekerek Ağızdan Ateş Çıkarma

Ah ile ağızdan ateş çıkarma, halk hikâyelerinde aşkın şiddetini anlatmaya yönelik bir motif olarak Kerem ile Aslı hikâyesinde zirveye çıkmakta ve aynı zamanda hikâyenin sonuna da işaret etmektedir.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. (Boratav 1988; Duymaz 2001)

¹⁵ Bilgi için bkz. (Duymaz 2001)

Hikâyede Kerem'in ağzından "âh" ile ateş çıkarmasına ilk kez Halep'te bulunduğu sırada tanık olunmaktadır. "Kerem Halep'e gelince önce bir kahveye girip çalıp söylemeye başlar. Bu sırada bir külhanbeyi onun hak aşığı olduğuna inanmaz. Kerem bunun üzerine bir âh çeker, ağzından alevler fişkirir" (Duymaz, 2001: 168). Motif, bu şekliyle *Yaralı Mahmut* hikâyesinde de görülmektedir. Anlatmada Mahmut eve dönünce, sevgilisinin gittiğini öğrenir. "Mahmut meytubu ohuyup bitirdihden sonra eyle bir "ah" çekdi ki, ağzından çihan ataş diyesin cihanı yahdı" (Aslan, 1990: 105). Aynı motif, *Tahir ile Zühre* hikâyesinde de ortaya çıkar. "Moysepit Tahir'in önünü kesince, haramîlerden biri, onun Hak aşığı olduğuna inanmaz. Tahir Zühre'yi aklına getirip, öyle bir ah çeker ki haramînin yüzü ve sakalı yanar" (Türkmen, 1998: 188). "Ah çekme" motifi, halk hikâyelerinde kahramanların aşklarının derecesini göstermek, sevgiliye besledikleri büyük aşkı vurgulamak üzere kullanılmaktadır. Kerem ile Aslı'da ise "âh çekerek ağızdan ateş çıkarma" motifi, benzerlerinden farklı olarak hikâye kahramanlarını ölüme götürür. Gerdek gecesi Aslı'ya babası tarafından giydirilen sihirli gömleğin düğmelerini açamayan Kerem, sabaha doğru içindeki ateşle öyle bir âh çeker ki ağzından çıkan alevle yanıp küle döner.

Tahirî'yim düştüm gam yede yede
Bilmem nereye varır yol gide gide
Garip Kerem gibi ah ede ede
Yakıp derunumu köz ettin beni (Oral, 1955: 25)

Âşık Tâhirî dörtlükte, ikinci mısırada önce hikâyenin gurbet motifini anırtırmakta, üçüncü mısırada ise Kerem'in gerdek gecesi Aslı'nın sihirli gömleğinin düğmelerini açmaya muvaffak olamayınca duyduğu büyük acı ve utançla çektiği "ah" sonucu ağzından çıkan alevle yanıp kül olmasını, "ah ede ede" şeklindeki söyleyiş aracılığıyla adeta Kerem'in âhının içtenliğine ve büyüklüğüne, alev ve sonrasında ateşe dönüşme sürecine oluşturduğu ahenkle hissettirerek telmih yapmaktadır.

Sonuç

Sözlü kültür ürünleri gerek yaratma gerek hatırlama ve aktarma bakımından sözlü olma özellikleri yani metin olmamasından dolayı hazır kalıplara, ritmik tekrarlara, atasözü ve deyimlere ihtiyaç duyar. Zira kalıplaşmış anlatı biçimleri olmazsa düşüncenin sürekliliği mümkün değildir. Bu çerçevede sözlü kültür yaratmaları arasında yer alan ve âşık diye isimlendirilen sanatçılar tarafından yaratılan âşık şiiri ve halk hikâyeleri başta birbiri ile olmak üzere pek çok türle alışverişte bulunur.

Halk hikâyesi, âşık şiiri ilişkisi hikâyelerin nazım-nesir birlikteliği ile anlatılması ve şiirin hikâyelerin bir parçası olması gibi hususiyetlerden kaynaklanırken âşıklar şiirlerinde icralarının bir bölümünü oluşturan halk hikâyelerine yer verir, şiirlerinin gücünü arttırmak ustalıklarını göstermek için halk tarafından sevilen hikâyelerin öne çıkan iyi bilinen motiflerine çokça göndermede bulunurlar.

Bunun yanında halk hikâyelerinin bazı motifleri sadece o hikâyeye özgüdür ve hikâye ile bütünleşmiştir. Motif, doğrudan hikâyeyi anırtır. Hikâye ile bütünleşen bu motifler âşıkların şiirlerinde daha az yer bulur. Motifin sıra dışı özelliği şiirde onun için uygun zemin oluşturmayı güçleştirir. Halk hikâyelerinin bu müstesna motifleri 19. yüzyıl âşık şiirinde âşıkların çok azı tarafından anırtılır ve bu durum aşığın ustalığının bir çeşit göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi şiirin tesirini de büyük ölçüde artırır.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet (2000). *Kıyas-ı Enbiya I* (Haz. Mahir İz). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alptekin, Ali Berat (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan, Ensar (1990). *Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme*. Diyarbakır: D. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Daşdemir, Özkan (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi).
- Düzgün, Dilaver (2004). “Âşık Edebiyatı” (Edt. M. Öcal Oğuz). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Elçin, Şükrü (2000). *Kerem ile Aslı Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fedai, Harid (1993). *Kıbrıslı Âşık Kenzi Divanı I. Cilt*. Lefkoşa: K.K.T.C Eğitim Ve Kültür Bakanlığı Yayını.
- Gökalp Alpaslan, Gonca (2009). “Metinlerarası İlişkiler Işığında Cemal Süreya Şiirinin Bileşenleri”. *Turkish Studies*, Volume 4/1-I, s. 435-463.
- Günay, Umay (1999). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Halıcı, Feyzi (1982). *Âşık Şem’î Hayatı ve Şiirleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1996). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kasır, Hasan Ali (1984). *Develili Seyrânî Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Köprülü, M. Fuat (1989). *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli* (Haz. Süleyman Ateş). 1980- Ankara: Kılıç Kitabevi.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, 2011-İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (1959). *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nutku, Özdemir (1997). *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Oral, Mehmet Zeki (1955). *Orta Köylü Âşık Tahiri*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Sakaoğlu, Saim (1988). *Bayburtlu Zihni*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Settari, Celal (2014). *Züleyha’nın Aşk Derdi-Hz. Yusuf Hikâyesi* (çev. Mehmet Kanar). İstanbul: Şule Yayınları.
- Spies, Otto (1941). *Türk Halk Kitapları* (Çev: Behçet Gönül). İstanbul: Rıza Koşkun Basımevi.
- Şenocak, Ebru (2000). *Leyla ile Mecnun Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek lisans tezi).
- Tek, Recep (2011). *Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi).
- Türkdoğan, Melike (2007). Rasim Özdenören’in ‘Kuyu’ Öyküsünde Metinlerarası İlişkiler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, s. 167-189.
- Türkmen, Fikret (1995). *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, Fikret (1998). *Tahir ile Zühre*. Ankara: AKM Yayınları.
- Yardımcı, Mehmet (2000). *Hekimhanlı Esiri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yıldız, Abdullah (2006). *Yusuf’un Üç Gömleği*. İstanbul: Pınar Yayınları.